

תקציר

מה תהיה דמותה של הנהגת הזרם הליטאי בדור הבא? האם היא תשמור על צביונה הריכוזי-סמכותי, או שמא תפנה לדגמי הנהגה מבוזרים ואולי אף דמוקרטיים יותר? שאלות אלה אמורות להעסיק גם את מי שאינו ליטאי ואף אינו חלק מן החברה החרדית. ל"גדול הדור" של הזרם הליטאי יש מעמד נכבד במרקם החברה החרדית, במיוחד בשאלות של מדיניות ושל "השקפה" (אידאולוגיה). בדור הבא יעמדו לפניו כמה הכרעות חשובות, ובראשן סוגיות שילובם של בני ישיבות בשירות צבאי (או אזרחי חלופי) ושל אברכים בשוק העבודה. ככל שגדל כוחם של החרדים בחברה הישראלית, כך עולה חשיבותן של שאלות אלה – ושל מי שישפיעו על הכרעתן. גדולי התורה הליטאים יונקים את סמכותם מדוקטרינת דעת תורה, המסמיכה אותם להורות גם בשאלות ציבוריות ופרטיות שאינן הלכתיות. בתכניה ובדרכי יישומה של דוקטרינה זו חלו לא מעט תמורות מאז נוצרה בראשית המאה העשרים. סקירה וניתוח של תמורות אלה עשויים לתרום להבנת הדינמיקה של המנהיגות הליטאית ודרכי התפתחותה.

שלושת השלבים הראשונים של דעת תורה העצימו אותה בהדרגה: מרעיון המדגיח את מעלת התורה היא הפכה לרעיון המדגיח את מעלת גדולי התורה, ומשם נעשתה לתביעה לציית להם "ככל אשר יורוך". לשיא עוצמתה הגיעה הדוקטרינה בשלבה הרביעי, בימי מנהיגותו של הרב אלעזר מנחם מן שך (1898-2001). בתקופה זו חרגה השפעתה של המנהיגות החרדית הרבה מעבר לגבולות הציבור המונהג על ידיה והגיעה עמוק אל תוך הפוליטיקה הישראלית הכללית. הרב שך תבע לראשונה מונופוליזציה של דעת תורה, שתבטא את "ההשקפה הטהורה" – השקפתו שלו. בשם עמדה זו יצא למאבק כמעט נגד כל "חוג" ומגזר בחברה החרדית.

לאחר יותר משני עשורי הנהגה פרש הרב שך באמצע שנות התשעים והותיר אחריו מנהיגים חרדים מוחלשים וקרעים קשים לאיחוי. נדמה היה שהמגזר הליטאי עומד להציב בראשו שני מנהיגים – הרב יוסף שלום אלישיב (נולד ב-1910) והרב אהרן לייב שטיינמן (נולד ב-1914). בסופו של דבר גברה מנהיגותו של הרב אלישיב, המוסיף להנהיג אותה גם היום (סוף 2010), בשנתו המאה.

הרב אלישיב איננו איש של "השקפה", ועיקר מעייניו נתונים לפסיקת ההלכה וללימוד הגמרא. את העבודה המעשית עושים בעבורו "אנשי חצר" המקיפים אותו, והשפעתם רבה גם על ההחלטות שהוא מקבל. אפשר אפוא לראות את תקופת מנהיגותו – השלב החמישי בהתפתחות דעת תורה – כשלב הטכנוקרטיזציה של הדוקטרינה. גישתו הפרגמטית, הלא אידאולוגית, אפשרה לו לקבל בשתיקה כמה מתהליכי ההיפתחות שעברה החברה החרדית בעשור האחרון, דוגמת ההכשרה המקצועית לאברכים ותכניות התעסוקה והשירות במסגרת הצבא.

שלטון ה"טכנוקרטים" מציין לכאורה מעבר מסמכות כעין-כריזמטית למשטר כעין-בירוקרטי. האם מעבר זה משקף את התעמעמות ההילה מעל ראשי ה"גדולים"? ואם כן, האם בכך נסללת הדרך לסמכות דמוקרטית יותר? גם אם אין סיכוי שהמנהיגות החרדית תיבחר על ידי הציבור, האם בשלב הבא, השישי, של דוקטרינת דעת תורה, תיווצר מנהיגות מבוזרת יותר, אולי קולקטיבית? האם תהיה אוהדת יותר לכוחות השטח המובילים לשינוי?

אין ספק שהמנהיגות הכריזמטית של ימי הרב שך חלפה מן העולם. כבר היום חרדים רבים, במיוחד צעירים, יודעים כי לאמיתו של דבר לא "גדול הדור" הוא המחליט, אך נראה שהם אינם מוטרדים מכך כל עוד "העניינים מתפקדים". ואולם ככל הנראה המגזר הליטאי יעדיף בכל זאת מנהיגות ריכוזית, מלבד אולי בתקופת בין השמשות שבין פטירת הרב אלישיב לבין התבססות מעמדו של יורשו. ב"בורסת השמות" עולים בעיקר שמותיהם של ר' חיים קנייבסקי (שסיכויי קלושים), ר' נסים קרליץ ור' שמואל ואורבך. כל אחד מהם, אם יזכה במעמד הרם, עשוי לבסס דפוס מנהיגות שונה. ואולם קשה לראות מצב שבו החברה החרדית תהיה מוכנה לחזור לימי "ההשקפה הטורה" בנוסח הרב שך. נראה אפוא שבסופו של דבר ייבחר מנהיג אחד, שיירש במידה כזו או אחרת גם את שלטון הטכנוקרטים וגם את חולשתה היחסית של ההנהגה. תהליכי ההיפתחות של החברה החרדית יהיו חזקים ממנו, ולא נראה שהם עתידים להיעצר. ככל שהשינויים שיתחוללו בה יהיו גדולים יותר, כך תבקש החברה החרדית דעת תורה פרגמטית יותר ומרוחקת יותר מעיסוק ב"השקפה". דעת תורה לא תיהפך אפוא לדמוקרטית, אך היא תהיה סמכותית פחות מבעבר. גם תמורה זו תתרחש לא מתוך הכרה רעיונית אלא מתוך חולשה חברתית.